

FABRYKA UTRACONA

Kartki z przeszłości Nowotarskich Zakładów Przemysłu Skórzanego „Podhale” w Nowym Targu

FABRYKA UTRACONA

Kartki z przeszłości Nowotarskich Zakładów Przemysłu Skórzanego „Podhale” w Nowym Targu

Anna Majorczyk

Nowy Targ 2021

© Copyright by Anna Majorczyk & Stowarzyszenie Kombinat „Podhale”

Tekst i opracowanie: Anna Majorczyk

Konsultacja merytoryczna: Andrzej Kiernoziak

Tłumaczenie na język słowacki: Agencja BTB Wania Manczewska-Wicik

Projekt graficzny, skład, łamanie: Andrzej Kucharczyk – Agencja Wydawnicza PAJ-Press

Projekt okładki: Studio AD Marcin Ozorowski.

Na okładce fotografie Romualda Broniarka ze zbiorów Ośrodka KARTA

Druk i oprawa: JW Projekt

Wydawca:

Stowarzyszenie Kombinat „Podhale”

ul. Jana III Sobieskiego 2

34-400 Nowy Targ

tel. +48 601 504 520

www.kombinat.nowytarg.pl

e-mail: biuro@kombinat.nowytarg.pl

ISBN 978-83-958811-6-9

Wyłączną odpowiedzialność za zawartość merytoryczną niniejszej publikacji ponoszą autorzy i nie może być ona utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Unii Europejskiej

Výlučnú zodpovednosť za vecný obsah tejto publikácie nesú jej autori a nesmie sa stotožňovať s oficiálnymi názormi Európskej únie

Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz z budżetu państwa za pośrednictwem Euroregionu „Tatry” w ramach Programu Współpracy Transgranicznej Interreg V-A Polska-Słowacja 2014-2020

Publikácia je spolufinancovaná Európskou úniou z prostriedkov Európskeho fondu regionálneho rozvoja a štátneho rozpočtu prostredníctvom Euroregionu „Tatry” v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Interreg V-A Poľsko – Slovensko 2014–2020

Egzemplarz bezpłatny / Bezplatný výtlačok

Spis treści

Od wydawcy / Od Wydawcy	6	NIE TYLKO PRODUKCJA CZYLI OSIĄGNIĘCIA SOCJALNE I ZNACZENIE KOMBINATU DLA ROZWOJU NOWEGO TARGU	107
Úvod / Wstęp	8		
POCZĄTKI FABRYKI	13		
Powstanie Nowotarskich Zakładów Obuwia, czyli wcielone w życie idee Planu sześcioletniego	14	Miastotwórcza rola kombinatu	110
Rusza produkcja	16	Żłobki i przedszkola, czyli wszystko dla pracujących mam	112
Nowotarskie Zakłady Obuwia – siła napędowa przemian na Podhalu	24	Hala Lodowa dla Klubu Sportowego „Podhale”	114
Budowa pierwszych mieszkań dla załogi	26	Kryta pływalnia	118
Zatrudnienie	28	Kształcenie i podnoszenie kwalifikacji	120
		Zdrowie	126
		Działalność kulturalna i oświatowa	128
		Wypoczynek	138
KOMBINAT, czyli NOWOTARSKIE ZAKŁADY PRZEMYSŁU SKÓRZANEGO „PODHALE”	37	SPOŁECZNO-POLITYCZNE UWARUNKOWANIA FUNKCJONOWANIA FABRYKI	151
Zakład Produkcji Obuwia	38	Czerwiec 1976 roku w NZPS „Podhale”	162
Zakład Produkcji Wyrobów Gumowych, czyli Gumownia	46	Zakładowa „Solidarność”, czyli wiatr od morza na Podhalu	168
Hala Głównego Mechanika	52	Od „Wiadomości NZO” do „Podhala”, czyli gazeta zakładowa	178
Zakład Produkcji Części i Maszyn, czyli Wytwórnia	56	Byli wśród nas	182
Krakowskie Zakłady Garbarskie	56	Nowotarskie Zakłady Przemysłu Skórzanego w likwidacji	186
Pięknie się buduje na kredyt w epoce gierkowskiej	58		
Zakładowy Ośrodek Obliczeniowy, czyli forpocza rewolucji informatycznej na Podhalu	62	ANEKS	190
Szwalnia w Gorlicach	66	Dyrektorzy NZPS „Podhale” w latach 1954–1992	190
PRODUKCJA OBUWIA	71	Zatrudnienie w NZSP Podhale w latach 1955–1995	194
Pierwsze wyróżnienie	94	Wykaz przedsiębiorstw, które powstały w procesie likwidacji Nowotarskich Zakładów Przemysłu Skórzanego „Podhale” w Nowym Targu	196
„Sporty” kontra „Adidasy”	96	Bibliografia	199
Od „apresek” do „Relaksów”, czyli grunt to dobra nazwa towarowa	98		
Buty typu „Kanada” czyli Znak Jakości „Q”	102		

Od vydavateľa

Závody kožiarskeho priemyslu „Podhale“ v Nowom Targu (NZPS) neexistujú už takmer 30 rokov. Zostali však v pamäti mnohých z nás, dávnych zamestnancov obuvníckych závodov. V roku 2015 sme založili občianske združenie Kombinát „Podhale“, ktorého cieľom je šíriť poznatky o hospodárskom, spoločenskom, kultúrnom a športovom dedičstve NZPS. Počas tých niekoľkých rokov pôsobenia sme zorganizovali veľa spoločných srdečných stretnutí, rozrastal sa náš archív, v ktorom sme zhromažďovali fotografie, dokumenty, filmy a pamiatky spojené s našim podnikom. V roku 2017 sme spoločne s Mestským úradom v Nowom Targu vydali prvú knihu „Spomienky zamestnancov NZPS Podhale“. Sprevádzkovali sme webovú stránku, ktorá je dostupná na adrese: www.kombinat.nowy targ.pl.

V roku 2019 sme v Euroregióne „Tatry“ podali žiadosť o finančný príspevok z prostriedkov ERDF v rámci Programu Interreg V-A Poľsko – Slovensko 2014 – 2020 pre projekt s názvom „Kombinát v procese hospodárskych a spoločensko-kultúrnych zmien na poľsko-slovenskom pohraničí (1955 – 1992)“. Vďaka získaným prostriedkom sme mohli realizovať veľa cenných iniciatív zameraných na obnovenie pamäti o najväčšom výrobnom podniku v južnom Malopoľsku a o ľuďoch, ktorí s ním spojili svoj profesionálny život.

Vďaka priazni mestských orgánov Nowého Targu sme získali priestory na podkroví dávnej železničnej stanice, kde sme zriadili stálu výstavu venovanú kombinátu. Výstava bola slávnostne otvorená 2. júna roku 2021. Prezentované sú na nej archívne fotografie, dokumenty, vzory topánok vrátane prvého modelu tzv. „pásových“ topánok vyrobeného v roku 1955 vo vtedajšom Obuvníckom závode v Nowom Targu, nechýba ani maketa podniku či šijacie stroje, ktoré boli v rámci projektu podrobené generálnej rekonštrukcii a opäť sú prevádzkyschopné.

Na našej webovej stránke, ktorá sa nachádza na adrese: www.kombinat.nowy targ.pl/archiwum, je dostupných 519 čísiel podnikových novín v digitálnej podobe, ktoré vychádzali od roku 1960 do roku 1991. Je to skvelý zdroj dnes už historických informácií o závode a o meste.

Dňa 21. septembra roku 2021 sa konala vedecká konferencia. Počas panelovej diskusie jej účastníci debatovali o dejinách a o činnosti kombinátu a analyzovali príčiny jeho úpadku. Na stretnutí sa zúčastnil Mgr. Ing. František Tomáš zo Slovenska, bývalý zamestnanec NZPS, ktorý neskôr dlhé roky pracoval v závode JAS Bardejov v Československu. Počas konferencie sa konala premiérová prezentácia filmu s názvom „Fabryka utracona“, ktorý na objednávku Občianskeho združenia vyrobila Káblová televízia v Nowom Targu.

Sme radi, že cyklistická túra po stopách objektov NZPS v Nowom Targu zhromaždila toľko mladých účastníkov, s ktorými sme my, už predsa len starší členovia Združenia, našli spoločný jazyk a vzájomné porozumenie. Tešíme sa, že sa nám podarilo odovzdať mladej generácii aspoň časť svojich poznatkov o kombináte a podeliť sa o nové skúsenosti.

Istým zhrnutím projektu je táto publikácia, ktorú odovzdávame do Vašich rúk. Je to druhá kniha, ktorú sme vydali, a dúfame, že nie je posledná. Chceli by sme, aby tieto naše skromné aktivity, ktoré uchovávajú pamäť o našej lokálnej, ale tak dôležitej minulosti, si našli nástupcov a pokračovateľov.

Andrzej Kiernoziak

Predseda občianskeho združenia Kombinát „Podhale“

Od Wydawcy

Nowotarskie Zakłady Przemysłu Skórzanego „Podhale” nie istnieją od prawie 30 lat. Pozostały jednak w pamięci wielu z nas, dawnych pracowników fabryki obuwia. W 2015 roku zawiązaliśmy Stowarzyszenie Kombinat „Podhale”, którego celem jest upowszechnianie wiedzy o dorobku gospodarczym, społecznym, kulturalnym i sportowym NZPS. W ciągu tych zaledwie kilku lat istnienia odbyliśmy wiele wspólnych serdecznych spotkań, rozrastało się nasze archiwum, w którym gromadzimy fotografie, dokumenty, filmy i pamiątki związane z zakładami. W 2017 roku wydaliśmy wspólnie z Urzędem Miasta Nowy Targ pierwszą książkę pt. „Wspomnienia pracowników NZPS Podhale”. U uruchomiliśmy stronę internetową, która jest dostępna pod adresem: www.kombinat.nowytarg.pl.

W 2019 roku złożyliśmy do Euroregionu „Tatry” wniosek o dofinansowanie ze środków EFRR w ramach Programu Interreg V-A Polska–Słowacja 2014–2020 projektu pt. „Kombinat w procesie przemian gospodarczych i społeczno-kulturowych na pograniczu polsko-słowackim (1955–1992)”. Dzięki pozyskanym środkom mogliśmy zrealizować wiele cennych inicjatyw przywracających pamięć o największym zakładzie produkcyjnym w południowej Małopolsce i ludziach, którzy związali z nim swoje życie zawodowe.

Dzięki przychylności władz miasta Nowego Targu, uzyskaliśmy na poddaszu dawnego dworca kolejowego pomieszczenia, w których urządziliśmy stałą wystawę na temat kombinatu, uroczyste otwartą w dniu 2 czerwca 2021 roku. Prezentowane są na niej: archiwalne zdjęcia, dokumenty, makieta zakładu i wzory butów, w tym pierwszy model obuwia pasowego wyprodukowany w 1955 roku, jeszcze wtedy w Nowotarskich Zakładach Obuwia, a także maszyny szwalnicze, które w ramach projektu zostały poddane kapitalnemu remontowi i są znów sprawne.

Na naszej stronie internetowej pod adresem: [www//kombinat.nowytarg.pl/archiwum](http://www/kombinat.nowytarg.pl/archiwum) znajduje się 519 zdigitalizowanych numerów gazety zakładowej NZPS, która ukazywała się od 1960 do 1991 roku. To kapitalne źródło historycznych już informacji o fabryce i mieście.

21 września 2021 roku odbyła się konferencja naukowa. Podczas dyskusji panelowej jej uczestnicy przybliżali historię i działalność kombinatu oraz analizowali przyczyny jego upadku. W spotkaniu uczestniczył mgr inżynier František Tomasz ze Słowacji, były pracownik NZPS, który później wiele lat pracował w fabryce JAS Bardejov w Czechosłowacji. W czasie konferencji odbył się premierowy pokaz filmu pt. „Fabryka utracona”, który na zlecenie Stowarzyszenia wyprodukowała Nowotarska Telewizja Kablowa.

Cieszy nas, że rajd rowerowy śladami nowotarskich obiektów związanych z NZPS zgromadził tylu młodych uczestników, z którymi, my starsi już przecież członkowie Stowarzyszenia, znaleźliśmy wspólny język i porozumienie. To dobrze, że udało nam się przekazać młodemu pokoleniu choć cząstkę naszej wiedzy o kombinacie i podzielić się naszym doświadczeniem.

W pewnej mierze podsumowaniem projektu jest publikacja, którą właśnie oddajemy w Państwa ręce. To już druga książka wydana przez Stowarzyszenie Kombinat „Podhale” i mamy nadzieję, że nie ostatnia. Życzylibyśmy sobie, by te nasze skromne działania, które podtrzymują pamięć o naszej lokalnej, ale jakże ważnej przeszłości, znalazły następców i kontynuatorów.

Andrzej Kiernoziak
Prezes Stowarzyszenia Kombinat „Podhale”

Úvod

Narodila som sa v Nowom Targu. Kombinát, ktorý vtedy existoval už viac ako dvadsať rokov, bol neoddeliteľnou súčasťou nášho mesta, môjho detstva a mladosti. Veľká fabrika skrytá medzi stromami Boru vyrábala topánky a jej zamestnanci pochodovali v prvomájových sprievodoch. Tak, ako väčšina detí, som zodierala „Relaksy“ a chodila som v „Sportoch“ z NZPS, v turistickiej „Kanade“ po horách chodím dodnes. Keď som v polovici 80. rokov ukončila základnú školu, viac ako polovica mojich spolužiakov z triedy plánovala pokračovať vo vzdelávaní v jednej z podnikových škôl NZPS, a tak už na štarte spájala svoj budúci život so závodom. Pamätám si, že pre mňa, ktorá som chcela čo najrýchlejšie „odísť do sveta“, to bolo vtedy určité prekvapenie. Keď na začiatku 90. rokov závod krachoval, kúpila som si v podnikovom výpredaji značkové „Adidasy“, v ktorých som chodila celú vysokú školu v Krakove a ktoré sa napriek tomu vôbec nechceli rozpadnúť. V roku 2001 som sa s mojou rodinou presťahovala do bytu v krakovskej štvrti Płaszów. Byt sa nachádzal neďaleko panelákov, na fasáde ktorých sa ešte stále hrdo vynímal nápis NZPS „Podhale“. To bolo malé sídlisko vybudované NZPS pre zamestnancov novej garbiarne v Biezanowe. Zaujímavosťou je, že jedni z nich sa pred 6 rokmi stali mojimi najbližšími a dobrými susedmi.

V roku 2017 som bola požiadaná o spracovanie spomienok bývalých zamestnancov NZPS „Podhale“ na účely publikácie. Spomienky zaslali do súťaže vyhlásenej združením Kombinát „Podhale“ a Odborom kultúry, športu a propagácie Mestského úradu v Nowom Targu. Vtedy som si prvýkrát pomyslela, že v tak krátkom čase po úpadku NZPS miznú nielen vedomosti, ale dokonca aj záujem o závod, ktorý mal taký veľký význam pre naše malé miestne dejiny. Zo spomienok bývalých zamestnancov sa vynoril obraz skúseností generácie, ktorá sa na ceste kariérneho a spoločenského rastu vďaka svojej aktívnosti, angažovanosti, vytrvalosti, snahe dosiahnuť cieľ zapojila nielen do procesu zmien, ale vytvárala tiež etický kódex práce, a to nie v aspekte socialistickej ideológie, ale jednoducho, ľudsky chápanej zodpovednosti za svoje konanie na zabezpečenie lepšej budúcnosti svojich detí.

Keď ma tento rok Združenie Kombinát „Podhale“ požiadalo o napísanie knihy o závode, pomyslela som si, že je to nevykonateľná úloha. Moje skúsenosti a tiež vedomosti o téme boli také, ako som napísala vyššie, čiže málo profesionálne, ale napriek tomu veľmi emocionálne. Nemalou ťažkosťou bol veľmi obmedzený materiál, takmer úplný nedostatok prierezových štúdií. Počas prípravy knihy som využila veľmi bohatý fotoarchív združenia Kombinát „Podhale“, spomienky bývalých zamestnancov, veľmi mi tiež pomohlo čítanie podnikových novín dostupných online na webovej stránke Združenia. Podľa možnosti som sa snažila usporiadať túto roztrúsenú množinu informácií, preto som začala triediť rôzne fakty a aspekty fungovania závodov podľa jednotlivých problémov.

Prvá kapitola, s názvom „Začiatok závodov“, rozpráva o politickom rozhodnutí o lokalizácii závodov v Nowom Targu, o výstavbe, ktorá napriek naozaj veľmi obmedzeným technologickým možnostiam prebiehala v impozantnom tempe, o prvých staviteľoch a prvých robotníkoch, ktorí skutočne v ťažkých podmienkach, s úprimným entuziazmom a angažovanosťou vytvárali základy existencie podniku.

Kapitola „Kombinát“ opisuje jednotlivé investície rozvíjajúceho sa podniku, organizáciu a administratívnu štruktúru a tiež jednotlivé výrobné podniky, ktoré tvorili kombinát ako celok. Jadrom a cieľom činnosti bola výroba.

Wstęp

Urodziłam się w Nowym Targu. Kombinat, który istniał już wtedy ponad dwadzieścia lat, stanowił nieodłączny element pejzażu miasta, mojego dzieciństwa i młodości. Wielka, schowana wśród drzew Boru fabryka produkowała buty, a jej pracownicy maszerowali na pochodach pierwszomajowych. Tak jak większość dzieci zdzierałam „Relaksy” i chodziłam w „Sportach” z NZPS, w turystycznej „Kanadzie” po górach chodzę do dziś. Kiedy w połowie lat 80. kończyłam szkołę podstawową, więcej niż połowa moich kolegów z klasy wybierała się do jednej z przyzakładowych szkół NZPS, decydując na starcie o związaniu swojego przyszłego życia zawodowego z fabryką. Pamiętam, że dla mnie, pragnącej jak najprędzej „wyrwać się w świat”, było to wtedy niejakiem zaskoczeniem. Kiedy na początku lat 90. fabryka upadała, na wyprzedaży zakładowej kupiłam markowe „Adidasy”, w których przechodziłam przez całe studia w Krakowie i które mimo to wcale nie chciały się rozlecieć. W 2001 roku przeprowadziłam się z moją rodziną do mieszkania w krakowskiej dzielnicy Płaszów, znajdującego się nieopodal bloków, na elewacji których wciąż widniał dumny napis NZPS „Podhale”. Było to małe osiedle wybudowane przez NZPS dla pracowników nowej garbarni w Bieżanowie. Co ciekawe, jedni z nich zostali 6 lat temu moimi najbliższymi i dobrymi sąsiadami.

W 2017 roku zostałam poproszona o przygotowanie do publikacji wspomnień byłych pracowników NZPS „Podhale”, które zostały nadesłane na konkurs ogłoszony przez Stowarzyszenie Kombinat „Podhale” oraz Wydział Kultury, Sportu i Promocji Urzędu Miasta Nowy Targ. Wtedy to po raz pierwszy pomyślałam, że w tak krótkim czasie od upadku NZPS zanika nie tylko wiedza, ale i zainteresowanie fabryką, która miała tak wielkie znaczenie dla naszej małej historii lokalnej. Ze wspomnień byłych pracowników wyłaniał się obraz doświadczeń pokolenia, które, w drodze awansu zawodowego i społecznego, swoją aktywnością, zaangażowaniem, wytrwałością i dążeniem do osiągnięcia celów włączyło się w proces zmian i tworzyło etos pracy – i to wcale nie w aspekcie ideologii socjalistycznej, ale zwyczajnie po ludzku rozumianej odpowiedzialności za swoje działania i w imię lepszej przyszłości dla swoich dzieci.

Kiedy w tym roku Stowarzyszenie Kombinat „Podhale” zwróciło się do mnie z propozycją napisania książki o fabryce, pomyślałam, że to zadanie niewykonalne. Moje doświadczenie i znajomość tematu było takie, jak opisałam wyżej, czyli mało profesjonalne, ale za to bardzo emocjonalne. Niezaprzeczalną trudność stanowił skąpy materiał, w tym prawie całkowity brak opracowań przekrojowych. Przygotowując książkę, korzystałam z bogatego archiwum fotograficznego Stowarzyszenia Kombinat „Podhale” i wspomnień byłych pracowników, bardzo pomocna była lektura numerów gazety zakładowej, dostępnych online na stronie internetowej Stowarzyszenia. W miarę możliwości starałam się usystematyzować ten rozproszony zasób informacji, dlatego przyjąłem podział problemowy, szeregujący i porządkujący różne fakty i aspekty funkcjonowania zakładów.

Pierwszy rozdział, „Początki fabryki”, opowiada o politycznej decyzji lokalizacji fabryki w Nowym Targu, o budowie, która mimo bardzo ograniczonych możliwości technologicznych posuwała się w imponującym tempie, o pierwszych budowniczych i pierwszych robotnikach, którzy w naprawdę trudnych warunkach, ze szczerym entuzjazmem i zaangażowaniem tworzyli podstawy dla istnienia zakładu.

Dá sa povedať, že bohato ilustrovaná ďalšia kapitola zodpovedá na otázku „Ako sa vyrábali topánky v NZPS“ od procesu prípravy výroby v modelárni, cez jednotlivé technologické etapy a výrobné haly, až po hotový výrobok zabalený do škatule. Na tomto mieste sú tiež ukázané vlajkové, oceňované a nevšedné modely topánok, ktoré závodu v Nowom Targu priniesli slávu a devízy, medzi nimi sú samozrejme aj kultové topánky PLR, čiže „Relakсы“.

„Nielen výroba“ bola doménou NZPS. Obširna kapitola o sociálnej a kultúrnej činnosti nám dnes umožňuje uvedomiť si, akým veľkým vkladom prispel závod a jeho zamestnanci k spoločenskému životu, k formovaniu postojov a správania, aký veľký vplyv mal NZPS na rozvoj mesta a regiónu. Bez kombinátu by bol Nowy Targ dnes určite iným mestom.

Posledná kapitola s dlhým a komplikovaným názvom „Spoločensko-politické podmienky fungovania závodu“, sú krátkym zhrnutím najnovších dejín, prerozprávaným na príklade závodu. Lahko sme zabudli na mechanizmy moci v štátoch socialistického bloku a spolu s tým sme znegovali úspechy dvoch generácií, ktoré žili v tejto realite. Politické zriadenie bolo zlé a s časom sa samo diskreditovalo. Ľudia, ako vždy, boli rôzni, ale vďaka postojom mnohých osôb spojených s nowotargským kombinátom, ktoré neboli ľahostajné voči jeho osudu, neboli pasívne a bez ohľadu na svoje vnútorné presvedčenie a stranícky preukaz jednoducho dobre vykonávali úlohy, ktoré im boli zverené, dá sa povedať, že dedičstvo NZPS je hodnotné.

Táto kniha nie je monografiou NZPS „Podhale“, sú to iba pohľadnice z minulosti, ktoré som sa snažila spracovať objektívne a spoľahlivo. Chcela by som, aby v tejto téme pokračovali profesionálni bádatelia a aby sa dočkala vedeckej analýzy a hlbšieho hodnotenia. Chcela by som, aby čitateľ mohol po prečítaní knihy o stratenej fabrike oceniť a zachovať pamäť o Závode kožiarskeho priemyslu „Podhale“ v Nowom Targu, ktorý necelých 40 rokov svojej existencie bol hnacou silou prebiehajúcich zmien a formoval život mesta, regiónu a jeho obyvateľov. Bol to závod, ktorý síce nepretrval hospodársku transformáciu zo začiatku 90. rokov, ale sa natrvalo zapísal do dejín poľského obuvníctva, pretože vyrábala topánky označené medzinárodnou značkou kvality Q, topánky pre horolezcov dobývajúcich najvyššie vrcholy Zeme, topánky pre poľských olympionikov, filmové topánky, ako napr. tie, ktoré navrhli pre evergreen poľskej kinematografie, čiže „Sexmisiu“, či nesmrteľné „Relakсы“.

Nakoniec chcem vyjadriť vďaka pánovi Andrzejovi Kiernoziakovi, ktorého skvelá pamäť, znalosť podniku a výrobných procesov od základov a vecné pripomienky mi veľmi pomohli počas práce. Pani Elżbieta Marszałek-Plewe a pánovi Janovi Strycharskému ďakujem za ich vyčerpávajúce a priekopnícke spracovanie témy, ktoré na viacerých miestach citujem. Pani Janina Mancewicz a páni Józef Orzeł a Kazimierz Ostatek si zaslúžia vďačnosť za sprístupnenie nezverejnených textov, ktoré opisujú činnosť v sociálnej oblasti, dejiny podnikovej školy a proces likvidácie kombinátu. Pánovi Józefovi Ścisłowiczovi, Markovi Teperovi a Bronisławovi Warpechovi ďakujem za poskytnuté informácie a pani Marzene Kiernoziak za ústretovosť a organizačnú podporu. A môjmu otcovi, Antonimu Nowakovi – za inšpirujúce a poučné rozhovory o komplikovanej minulosti.

Anna Majorczyk